

УДК 821.161.2

Оксана САВЕНКО,
кандидат філологічних наук
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

НАРАТИВНА МОДЕЛЬ «СКАЗАННЯ ПРО ЧУДЕСА» ПЕТРА МОГИЛИ

У статті крізь теорію наративності розглядаються розповіді про чудеса, викладені у «Сказаннях» українського церковного діяча і письменника Петра Могили. З'ясовано, що їм властива трансформативна модель оповіді з елементами чарівної казки, а розповідь часом будується за принципом «текст у тексті».

Ключові слова: чудо, наратив, трансформативна модель, оповіді про чудеса.

У першій половині XVII ст., коли українська православна церква опинилася перед загрозою витіснення войовничим католицизмом, коли внаслідок певних соціально-історичних причин похитнулася віра у православні духовні цінності, на перший план у творчих писаннях діячів церкви виходить потреба зміцнення віри, для чого і згодилися розповіді про чудеса, які мали б на емоційному рівні укріпити дух українців. Цим можна пояснити звернення до оповідей про чудеса знакової постаті в українській історії та культурі тих часів – Петра Могили.

Могила Петро (1596 – 1647) – церковний, культурно-освітній діяч, письменник. За походженням із Волощини (нині Молдова), освіту здобував у Львові, у європейських університетах. У 1628 р. став архимандритом Києво-Печерської лаври. Сприяв об'єднанню братської і лаврської шкіл у колегію, названу на його честь Києво-Могилянською. Зумів створити науковий, освітній, культурний, літературний осередок, з якого вийшло багато видатних людей, зокрема письменників. Спільно з богословами Лаври написав «Требник», «Катехізис», «Літос». Автор теологічно-літературних творів «Євангеліє учительне» (1616), «Анфологіон» (1636), «Євхологіон» (1646), численних проповідей, що увійшли до «Службника». У рукописному збірнику першої половини XVII ст. виявлено «Сказання про чудесні і визначні явища в православній церкві», написані Петром Могилою протягом 1628 – 1630 рр., як свідчать зауваження у тексті. Ці оповідки переклав Валерій Шевчук сучасною українською мовою і видрукував у другій книзі «Слова многоцінного» [4, с. 79 – 136].

Перше, що привертає увагу в цих оповідках, то це уведення чудесних сюжетів у контекст тогочасного церковного, монастирського побуту, географії (найчастіше згадуються Київ, Волинь, Галичина), реальних історичних імен, реальної історії перших десятиліть XVII віку.

Однак ірраціональний статус чуда проявляється в усіх тих сюжетах, які почерпнуті з реального життя (здебільшого почуті автором від різних

осіб і записані для повчання). На відміну від чудес, оприявнених у літературних творах ранішого часу, у «Сказаннях» Петра Могили чудеса мають тісний зв'язок з конкретним історичним буттям православних, сакральне межує з буденним, а стосунок до чуда мають люди з конкретними іменами і своїм життєвим досвідом.

У «Сказаннях» автор вдається до різних моделей оповіді, з-поміж яких виділимо трансформативну. Вона походить з реінтерпретації синтаксичної моделі казки, яку запропонував В. Пропп, її обґрунтував французький учений Альгірдас Жюльєн Греймас (1917 – 1992) [1]. Суть трансформації полягає, за Греймасом, у своєрідному продукуванні оповіді, пов'язаної передусім з переказом подієвої історії. Якщо до цього додати міркування Юлії Крістевої, яка бачить в оповіді поле напружень між подієвою історією та висловлюванням наратора [2], то вимальовується оповідна модель, яка характеризується тим, що «нарація приводить у дію, поза голосом наратора, чужі голоси і чужі тексти, стилізуючи інші висловлювання сучасності або минулого, творячи тим самим у тексті оповіді різні відсилання і зв'язки для ситуації героя, формуючи інтелектуальну тканину сенсів у даному тексті» [3, с. 225]. Таку модель мають деякі оповіді про чудеса у «Сказанні» Петра Могили.

Крім того, цікавим з погляду наративності є прийом у розповідях про чудеса, який умовно можна було б назвати «текстом у тексті». Таке висловлювання запропонував Юрій Лотман в однойменній статті, у якій, зокрема, йдеться про те, що «текст як генератор смислу, механізм, що мислить, щоб бути залученим до роботи, потребує співрозмовника (...) Щоб працювати, свідомість потребує свідомості, текст – тексту, культура – культури (...) йому потрібні контакти, під час яких він отримує зовні тексти, які є стимуляторами його саморозвитку» [4, с. 434 – 435].

У розповідях про чудеса Петро Могила здебільшого підкреслює, що про факти чудесних перетворень йому доводилося чути з різних джерел, тобто у «Сказаннях» проявляє себе екстрадієгетичний наратор, а тип нарації (за Ж. Женеттом) – міметичний та дієгетичний, які між собою переплітаються. На чужий текст вказують неодноразові посилання оповідача: «Оповів нам один із добродних, названий Ян Піглавський, що у літо 1628 прийшов із супроводом своїм у Печерський монастир» [5, с. 80]; «Коли ми були в селі нашому монастирському, званому Забілоччя, повідали нам люди того села...» [5, с. 82]; «Повідала нам братія святої лаври Печерської Київської...» [5, с. 85]; «Повідав нам ієромонах Доротей, межигірський намісник...» [5, с. 85]; «Повідав нам отець Ісає Трофімус, ієромонах Віленського братства, про одного свого старця, віленського архімандрита Леонтія Карповича...» [5, с. 86]; «У літо 1628, місяця травня, дня 10, прийшов у монастир Печерський Київський лядський єпископ, що називався київським на ймення Богуслав Бокша-Радошевський, і повідав мені сам...» [5, с. 99]; «У літо 1629, місяця серпня, 3 дня, був у Печерському монастирі Варлаам із Молдовської землі, він оповів...» [5, с. 107] та ін.

В. Пропп, а вслід за ним А. Ж. Греймас вбачали у казковій історії порушення існуючого ладу, втіленого у «забороні». Цей принцип чарівної казки, який структурує сюжетну оповідь, цілком можна застосувати до розповідей про чудеса. Функцію «заборони» тут бере на себе будь-який моральний християнський концепт, сформульований у Законі Божому чи в Нагірній проповіді Ісуса Христа. Порушення «заборони» веде до злоторства, наслідки якого ліквідуються завдяки чуду, котре у розповіді відіграє кульмінаційну роль.

Виразно бачимо це, наприклад, в оповідці про те, як київський земський писар Василь Воронич, «переможений проклятою ласістю», спокусився відняти у Межигірського монастиря озеро і собі привласнити, порушивши моральний концепт «Не кради». Цей Воронич не дозволив інокам ловити рибу в озері, то монахи переконували його та благали не відбирати озера, «котре не було його, але з давніх часів монастирське, бо від нього на весь рік братія рибою харчується. Він же, нітрохи не зважаючи на благаання, ще більше укріпився у своєму лихому зачині, щоб до решти забрати в них озеро, і не тільки не послухався їх, але й смертно заборонив їм, кажучи: «Коли зловлю інок з вашого монастиря, то як злодія повелю повісити» [5, с. 83].

Монахи не вдавалися до якихось рішучих дій, щоб виправити вчинене порушення. Логічно, за християнською мораллю, було покластися на те, що Господь сам вирішить цю проблему. Монахам, як повелів ігумен, залишалось тільки молитися і бити поклони. І це, звичайно, вплинуло на виправлення ситуації, що в оповідці розцінюється як чудо: «Коли ж почали вони [іноки] соборно співати у церкві зі слізьми та зітханнями – о чудо! – прийшов слуга від Воронича, благаючи ігумена й братію помолитися, оскільки, сказав, велика хвороба сьогодні схопила пана його, і він не знає, чи застане його живого, коли повернеться» [5, с. 84]. Несподівана хвороба тлумачиться тут як покарання за порушення «заборони» (моральної і соціальної). Проте сюжет у цьому місці оповіді не завершується очікуваною і справедливою розв'язкою. Оповідач вдається до ретардації, поглиблюючи трагічний стан Воронича, котрого хвороба охопила ще більше, причому так міцно, що він «пізнав свого гріха», тобто зрозумів, що вчинив злочин. Це вимушене прозріння призвело до певного сюжетного повороту: Воронич став просити ігумена та братію молитися за нього, благав простити йому, повернув їм озеро, а свої статки монастиреві подарував. Наратор, який стає ніби очевидцем подій, «усугубляє» вину злодія: уже нічого не може тому допомогти (такий тяжкий був у нього гріх), тому хвороба переходить у «біснування», «муку», під час якої він погриз і з'їв срібну ложку; «по тому гарячка велика охопила його, а після сповідання і причащення божественних таїн, розуму позбувшись, Воронич помер».

Оповідка має такий самий фінал, як у казках: зло покаране. Оскільки наратор не має на меті пояснити причиново-наслідковий зв'язок між порушенням і виправленням «заборони» (у спосіб покарання винного), то

він глумачить це ірраціонально, уводячи до розповіді мотив чудесного перетворення (виправлення). Як і в наративній моделі казки, у цьому оповідання про чудо є завершальний структурний компонент: замість стилістичного штампу-приказки, яка має в собі мудру сентенцію-висновок, у розповіді Петра Могили наявне християнське моралізаторство і повчання: «Написав же це, щоб побачили всі, котрі озлоблюють іноків, рабів Божих, адже швидко творить Бог (за євангельським своїм правдивим свідченням) відомсту...» [5, с. 84]. Наратор наполягає на достовірності чуда (а значить своєї розповіді), посилаючись передусім на чужі свідчення (тексти): він начебто чув цю розповідь від «багатьох достовірних свідків», до яких відносить іноків Межигірського монастиря, а також особисто тодішнього київського митрополита Йова Борецького.

Є у «Сказанні» оповіді, які конструктивно відповідають моделі «тексту в тексті». До таких належить, наприклад, нарація єпископа Богуслава Радошевського, який нібито розповів Петру Могили історію, яка трапилася у місті Чорногородка під час робіт, коли насипали навколо поселення земляний вал. Наратор після експозиційних зауважень імітує нарацію єпископа, подаючи її як пряму мову, яка й становить більшу частину всієї розповіді. Манера оповіді спрямована на відтворення подій тут-і-тепер, відтак у цій частині оповідання ініціативу на себе бере гомодієгетичний наратор: «Стояли ми поверх загорожі тієї і дивилися на робітників, і тут велика частина землі валу з гори відкололася й упала до ями, де працювали робітники. Більшість відбігла неушкоджена (а було їх багато), і тільки одного із них уся земля покрила, що більше п'яти ліктів на ньому лежало. Побачив це я, вельми опечалився...» [5, с. 100].

Радошевський-натор (і учасник події, про яку розповідається, – власне, персонаж оповідання Петра Могили) так опечалився, що на його очах «така смерть тому чоловікові випала», що «почав плакати», молитися, звинувачувати себе, нібито це через його гріхи сталося. З таким настроєм він подався у Києво-Печерську лавру і впав перед чудотворною іконою пресвятої Богородиці, щоб випрохати порятунок тому нещасному чоловікові.

Після цього розповідь переходить в іншу фазу: коли Радошевський молився, до нього прийшов хлопець і повідомив, що того чоловіка почали відкопувати і виявили, що він живий. Єпископ почав ще ревніше молитися, і тоді прийшов другий хлопець, який сказав, що привалений землею чоловік подає ознаки життя («очима мигає й дивиться»). «Я ж, те почувши, порадів і тоді сам пішов туди й побачив його», – веде далі оповідь єпископ, хоч залишається незрозумілим, як він так швидко дістався з Києва до Чорногородки (можливо, це поселення було десь під Києвом), проте це не має значення, адже йдеться про чудесне оповідання. Справді, чудо сталося: «І так помалу викопали того чоловіка, живого й здорового і ні в чому не ушкодженого, тільки страхом обнятого й нажаханого. І тоді той, що був викопаний, почав говорити і попросив пити, я ж повелів йому дати склянку

вина, і випив її. І так благодаттю Божою й молитвами Пречистої Діви Печерської залишився здоровий і знову почав працювати» [5, с. 101].

Основний наратор (Петро Могила), який лише зробив експозиційне уведення в цю чудесну оповідку, віддає право на її завершення гомодієгетичному наратору (єпископу Радошевському), котрий і творить моралізаторську і настановчу кінцівку, прославляючи за здійснене чудо Господа та Діву Марію, «що преславно чудодіє у цій своїй святій церкві, що від гіркої смерті чоловіка преславно збавила, воскресила силою Сина і Бога свого» [5, с. 101]. Алюзійно тут зринає мотив воскресіння, який переведено у площину буденного життя, але завдяки чуду зображена подія набуває високого божественного смислу.

Охарактеризована трансформативна модель казки, у якій наявний прийом «текст у тексті», була зумовлена передусім тим, щоб через експліковане у розповіді чудо зміцнити православну віру, розповідними деталями і самою манерою оповіді вплинути на реципієнта (читача, слухача). Відтак ця оповідь набула рис достовірної історії, про яку наратор сам почув від самовидців, а то й відтворив їхню розповідь, щоб наблизити реципієнта до зображеної події, викликати в нього емоційну реакцію, здатну зміцнити його віру.

Література:

1. Greimas A. *Semantique structurale. Recherche de methode* / A. Greimas. – Paris, 1966.
2. Kristeva J. *Le texte du roman* / J. Kristeva. – Paris, 1970.
3. Література. Теорія. Методологія / упоряд. та наук. ред. Данути Уліцької; перекл. Сергія Яковенка. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006.
4. Лотман Ю. Текст у тексті / Юрій Лотман // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 430-441.
5. Могила П. Сказання про чудесні і визначні явища в православній церкві / Петро Могила // Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу та Бароко XV – XVIII ст. У 4 кн. Кн. 2. Література високого бароко (1632 – 1709 рік). – К. : Аконіт, 2002. – С. 79 – 136.

О. Савенко. Наративная модель «Сказания о чудесах» Петра Могилы

В статье с точки зрения нарративной теории рассматриваются рассказы о чудесах, изложенные в «Сказаниях» украинского церковного деятеля и писателя Петра Могилы. Установлено, что им присуща трансформативная модель повествования с элементами волшебной сказки, а рассказ иногда строится по принципу «текст в тексте».

Ключевые слова: чудо, нарратив, трансформативная модель, рассказы о чудесах.

O. Savenko. Narrative Model of "The Stories about Wonders" by Petro Mohyla

The article considers through the theory of narrative "The Stories about Wonders" written by Ukrainian church figure and writer Petro Mohyla. It is proved that the transformative model of narration with fairy-tale elements is typical for "The Stories" and sometimes the narration is organized as "text in text".

Key words: wonder, narrative, transformative model, stories about wonders.